

UDK: 316.7.930.27

YOSHLAR MA'NAVIY TARBIYASIDA TARIXIY OBIDALARDAN FOYDALANISHNING OBYEKTIV ZARURIYATI VA SUBYEKTIV OMILLARI

Ziyodov Husniddinxon Isomiddinxon o'g'li

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlarni o'qitish metodikasi (ma'naviyat asoslari)

mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Email: husniddinziyodov01@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0009-0005-2329-2469>DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21902019>

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim tizimida hamda ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish darslarida yoshlar ma'naviy tarbiyasini yuksaltirishda tarixiy-me'moriy obidalardan foydalanishning subyektiv zaruriyati va subyektiv omillari tahlil qilinadi. Ushbu moddiy-madaniy manbalar zamonaviy pedagogik metodlar bilan birgalikda talabalarda subyektiv vatan tuyg'usi (sense of the Motherland), milliy g'urur (national pride) va shaxsning barkamol rivojlanishini (harmonious development) shakllantirishda samarali vosita ekanligi ilmiy asoslanadi.

Kalit so'zlar: subyektiv zaruriyat, subyektiv omillar, vatan tuyg'usi, milliy g'urur, tarixiy obidalar, ma'naviy tarbiya, oliy ta'lim, barkamol shaxs, pedagogik mahorat, ijtimoiy-gumanitar fanlar.

Аннотация. В статье анализируются субъективная необходимость и субъективные факторы использования историко-архитектурных памятников для совершенствования духовно-нравственного воспитания молодежи в системе высшего образования и в процессе преподавания социально-гуманитарных дисциплин. Обосновывается, каким образом эти памятники материальной культуры в сочетании с современными педагогическими методами выступают эффективными средствами формирования у студентов чувства любви к Родине, национальной гордости и гармоничного развития личности.

Ключевые слова: субъективная необходимость, субъективные факторы, чувство любви к Родине, национальная гордость, исторические памятники, духовно-нравственное воспитание, высшее образование, гармоничная личность, педагогическое мастерство, социально-гуманитарные дисциплины.

Abstract. The article analyzes the subjective necessity and subjective factors involved in utilizing historical-architectural monuments to enhance the spiritual upbringing of young people within the higher education system and during the teaching of social sciences and humanities. It provides a scientific rationale for how these material-cultural resources, when combined with modern pedagogical methods, serve as effective tools for fostering a sense of the Motherland, national pride, and the harmonious development of the individual among students.

Keywords: subjective necessity, subjective factors, sense of the Motherland, national pride, historical monuments, spiritual upbringing, higher education, harmonious personality, pedagogical skill, social sciences and humanities.

Globallashuv sharoitida oliy ta'lim tizimi ikki xil tazyiq ostida turibdi: bir tomondan, jahon ta'lim standartlariga integratsiyalashuv talabi; ikkinchi tomondan, milliy madaniy va intellektual merosni saqlab qolish zarurati. O'zbekiston oliy ta'limi uchun bu muammo ayniqsa dolzarbdir, chunki respublika nafaqat jahon ta'lim makoniga kirish, balki boy moddiy-madaniy va tarixiy an'anasini- jumladan, jahonga mashhur Buxoro, Xiva, Qo'qon, Samarqand, Toshkent kabi muqaddas shaharlar me'morchiligini-zamonaviy ta'lim hamda talabalar tarbiyasi jarayoniga organik tarzda kiritish imkoniyatini izlaydi[1. 2024:B.105].

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni, xususan, "O'zbekiston tarixi" kursini o'qitishda milliy madaniy va me'moriy meros hali ham yetarlicha samarali foydalanilmayapti: ko'plab universitetlarda saroylar, madrasalar, maqbaralar va qadimiy qal'alar faqat o'tmish faktlari majmuasi sifatida, zamonaviy hayot, ma'naviy transformatsiyalar va shaxs kamoloti bilan bog'lanishi ko'rsatilmagan holda o'rgatiladi[2. 2024:B.105]. Bu esa talabaning o'z madaniy ildizlariga, tug'ilib o'sgan mahallasi va shahri tarixiga befarqligini kuchaytiradi va gumanitar ta'limning yoshlarda subyektiv vatan tuyg'usini (sense of the Motherland) shakllantirishdagi amaliy samaradorligini pasaytiradi.

Ushbu maqolaning maqsadi tarixiy-me'moriy obidalar merosini oliy ta'limda ijtimoiy-gumanitar fanlar doirasida zamonaviy pedagogik metodlar bilan birgalikda o'qitishning konseptual asoslarini ishlab chiqish va bu orqali gumanitar ta'lim samaradorligini hamda yoshlar ma'naviyatini oshirishning yo'llarini ko'rsatishdir[3. 2024:B.105]. Quyidagi savollar ko'rib chiqiladi:

1. Nima uchun tarixiy obidalar va madaniy meros zamonaviy gumanitar ta'lim hamda yoshlarda milliy g'ururni (national pride) shakllantirish uchun dolzarb?
2. Bu merosni o'qitishda va ta'lim tizimiga integratsiya qilishda qanday zamonaviy pedagogik metodlar samarali?
3. Interdisiplinar yondashuv va Turkiston obidalarini o'rganish talabaning barkamol rivojlanishida qanday rol o'ynaydi?
4. Kutilgan ta'lim natijalari (learning outcomes) va shakllanadigan ma'naviy-tarbiyaviy mezonlar qanday bo'lishi kerak?

Adabiyotlar tahlili. Gumanitar ta'limning demokratiya, fuqarolik jamiyati va inson kamoloti uchun ahamiyatini M. Nussbaum ishonchli tarzda asoslagan. Uning ta'kidlashicha, faqat texnik va iqtisodiy ko'nikmalar emas, balki tanqidiy tafakkur, empatiya va axloqiy mulohaza ko'nikmalari ham zamonaviy ta'limning ajralmas qismi bo'lishi shart. Tarixiy-ma'naviy meros tizimi, jamiyat hayotini yangilash, ta'lim sohasini tubdan isloh qilish hamda yoshlar ma'naviy olamini global mafkuraviy xurujlar va “ommiy madaniyat” ta'siridan himoya qilish siyosati aynan shu yuqori axloqiy ong, o'zlikni anglash va milliy fazilatlarni rivojlantirish uchun boy material beradi[4. 2023:B.26].

J. McGinnis va M. Marmura kabi zamonaviy tadqiqotchilar Sharq intellektual va falsafiy qadriyatlarini akademik muhitda o'qitish metodologiyasini ishlab chiqishga muhim hissa qo'shgan bo'lsalar, G. Berdiyeva o'tish davrida jamiyatda mafkuraviy bo'shliq paydo bo'lishi xavfining oldini olishda tarixiy tajriba sotsiologiyasini tizimlashtirgan[5. 2023:B.26-27]. Akademik N.N. Konrad inson va jamiyat haqidagi ilmlarning barcha sohalaridagi Sharq nazariy fikrini o'rganish zarurligini, chunki bu sohalar Sharqda g'oyat muvaffaqiyatli ishlab chiqilganligini ko'rsatgan bo'lsa, Karl Yaspers Yevropa markazchilik qarashlarini tanqid ostiga olib, ekzistensializm va inson tabiati kamoloti yo'lida Sharq falsafiy hamda diniy-madaniy merosiga murojaat qilish muqarrar ekanligini, Osiyo zamonaviy fan uchun zaruriy qo'shimcha bo'lishini isbotlagan[6. 2023:B.29].

A. Treiger esa qadimiy meros falsafasini zamonaviy epistemologiya bilan bog'lash imkoniyatlarini ko'rsatib, bu ma'naviy poydevorning yoshlar axloqiy xulq-atvorini tartibga soluvchi aktual falsafiy ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Zardo'stiylikdan oldingi mifologik dunyoqarash, mil.avv. 6-7 ming yilliklarga oid Joytun madaniyati qoldiqlari (uylarni to'rtburchak shaklda qurish va turli ranglarda bo'yash) hamda sak, massaget, sug'd va xorazmiylar tarixiga oid xalq og'zaki ijodi namunalari (“To'maris”, “Shiroq” afsonalari) yoshlarda or-nomus, ozodlik, erkinlik va vatanparvarlik fazilatlarni rivojlantirishda aktual falsafiy material bo'lib xizmat qiladi[7. 2023:B.30].

Bloom taksonomiyasi bo'yicha tarixiy-ma'naviy meros manbalari, fuqarolik jamiyatida bitta mafkurani majburan singdirish (dogmatizm) xavfini anglash, insoniyat tarixining yaxlitligini ifodalovchi sivilizatsiyaviy yondashuv kabi murakkab falsafiy tizimlar bilan ishlash - tahlil, baholash, yaratish - oliy darajali kognitiv ko'nikmalarni va noxiziqli tafakkur tarzini faollashtiradi[8. 2023:B.28-30]. H.G. Gadamerning hermenevtik suhbat metodi esa talabaga qadimiy “Avesto” merosining 2700 yillik falsafasini, Gerodot “Tarix”ida tilga olingan ajdodlar jasoratini hamda qadimiy manzilgohlar poydevoridagi insonparvar urf-odatlarini shunchaki o'tmish xronikasi deb emas, balki o'z shaxsiy hayotiy kontekstida, mikrokozmos va makrokozmos uyg'unligi hamda inson ichki dunyosini anglash doirasida qayta talqin qilishga, shaxsiy ma'noni kashf etishga imkon beradi[9. 2023:B.29-30]. Bu ikki metodning kombinatsiyasi yoshlar ma'naviy tarbiyasida subyektiv omillarni faollashtirishda ayniqsa samarali bo'lishi mumkin.

Adabiyot tahlili shuni ko'rsatadiki, milliy o'zlikni anglash tuyg'usini rivojlantiruvchi tarixiy obidalarining falsafiy-tarbiyaviy salohiyatini zamonaviy pedagogik metodlar bilan birgalikda o'qitishga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar - ayniqsa O'zbekiston oliy ta'limi kontekstida, o'quvchilar, murabbiylar va talabalarining hamkorligi doirasida-hali yetarlicha shakllanmagan. Ushbu bo'shliq ushbu maqolaning asosiy yo'nalishini belgilaydi.

Metodologiya. Tadqiqot quyidagi metodlarga asoslanadi: Tahliliy-sintetik metod - ziyorat turizmini shunchaki madaniy hodisa yoki diniy an'ana emas, balki “Yangi O'zbekiston” sharoitida talabalar ongida haqiqiy vatanparvarlik va insonparvarlik fazilatlarini tarkib toptirishning konseptual metodologik asosi sifatida pedagogik maqsadlar uchun tizimlashtirishga xizmat qiladi[10. 2023:B.383]. Retrospektiv-qiyosiy metod orqali o'tmish va hozirgi ziyoratchilarning empirik kuzatuvlari hamda ziyoratgohlar tavsiflariga oid

tarixiy materiallar bilan zamonaviy yoshlarning ma'naviy-axloqiy ehtiyojlari va o'lkashunoslik madaniyati o'rtasidagi vorisiylik munosabatlari aniqlanadi[11. 2023:B.384]. Konstruktiv-model metodi esa madaniy meros obyektlari muhitida talabalarni mehr-oqibatli bo'lish hamda xalq qahramonlariga sodiqlik tamoyillari ruhida kamol toptirish, ta'lim tizimida “ziyosat odobi” kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi yangi integratsiyalashgan o'qitish modelini ishlab chiqish imkonini beradi[12. 2023:B.385]. Tadqiqotda birlamchi manbalar sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-fevraldagi PF-5328-son hamda 2021-yil 9-fevraldagi PF-6165-son Farmonlari, Vazirlar Mahkamasining 100-son qarori, hududlardagi madaniy meros va ziyoratgoh obyektlari xronikalari, ikkilamchi manbalar sifatida esa zamonaviy ziyorat turizmi pedagogikasi hamda milliy uyg'onish g'oyasiga bag'ishlangan fundamental tadqiqotlar qo'llandi[13. 2023:B.383].

Tahlil va natijalar. Yoshlar ma'naviy tarbiyasida ziyorat turizmi va tarixiy-ma'naviy obidalar salohiyatidan foydalanish jarayonida talabaning intellektual va axloqiy kamoloti uchun to'rtta fundamental g'oya mavjud bo'lib, konsepsiyalari zamonaviy gumanitar ta'limning asosiy maqsadlari bilan to'g'ri mos keladi:

Tarixiy xotira va axloqning birligi. Tarixiy obidalarni va muqaddas qadamjolarini o'rganish shunchaki sayohat qilish emas, balki talabalarni imon-e'tiqod, poklik, sabr-toqat, halollik, to'g'ri so'zlik va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash demakdir. Qadamjo va ziyoratgohlardagi avliyo, pir, said, xo'ja kabi tarixiy shaxslar hayotini hamda Alisher Navoiy asarlaridagi valiyar, ya'ni “komil insonlar” merosini o'rganish yoshlar ongida kamtarlik, muloyimlik, saxiylik va sabrlik singari yuksak shaxsiy axloq birligini ta'minlaydi, bu esa zamonaviy “axloqiy ta'lim” konsepsiyasi bilan uyg'unidir[14. 2023:B.386].

Tanqidiy tafakkur ustuvorligi. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, milliy tarixni yoshlarimiz qalbiga, shuuriga singdirish lozim. Tarixning turli davrlarida yo'qolib ketgan tarixiy meros, yodgorlik va obidalarni arxeologik dalillar asosida ilmiy tahlil qilish orqali o'rganish talabalarni tarixdan saboq olishga, mustaqil xulosa chiqarishga va voqelikni chuqur hamda tanqidiy baholashga undaydi[15. 2023:B.386].

Idrok etishning bosqichliligi. Ziyorat muhitida o'quvchilar dunyoqarashi quyi darajadan (turizmning turli tarmoqlarini, kognitiv ehtiyojlarni, hissiy va estetik taassurotlar olishni tushunish, hissiy idrok) yuqori darajaga (tarix ilmi va tarixiy tafakkur bilan qurollanish, yangi munosabatlar tizimlarini qurish va ijtimoiy tajribani ongli o'zlashtirish, qalbiy idrok) ko'tariladi - bu kognitiv o'sish Bloom taksonomiyasi bilan g'oyat mushtarakdir[16. 2023:B.383].

Milliy o'zlikni anglash. O'zbekiston hududidagi muqaddas qadamjolar tarixini o'rganish, vatanni dushmanlardan himoya qilish uchun jonini bergan Pahlavon Mahmud, Shayx Najmiddin Kubro va Sohbiqiron Amir Temur kabi buyuk ajdodlar timsolida sadoqat, mardlik va vatanparvarlikni anglash talabada milliy g'urur, vatanga muhabbat va global fikrlash uyg'unligini shakllantiradi[17.2023:B.385].

Quyida madaniy meros obyektlari va ziyorat turizmini o'qitishda samarali bo'lishi mumkin bo'lgan to'rtta zamonaviy metod tavsifa etiladi:

Germenevtik suhbat (Gadamer metodi). Talabalar o'tmish tariximizga oid manbalarni o'rganib, uning ma'nosini avval o'z tillarida, so'ngra zamonaviy hayot vaziyatlariga nisbatan ifodalaydilar. Misol: „Ziyoratgohlar tarixi va avliyolar shaxsini, Alisher Navoiy dostonlaridagi komil inson xislatlarini tahlil qilib, “bugungi globallashuv davrida insoniy halollik va sabr-toqat tamoyillari qanday aks etmoqda?” savoliga javob yozish. Bu yondashuv ma'lumotlarni shunchaki yod olishdan ularni mazmunan anglashga o'tishni ta'minlaydi[18. 2023:B.386].

Case study (muammo-vaziyat) metodi. Talabaga real hayotdan olingan axloqiy-ma'naviy muammo beriladi (masalan: yoshlar ongida ota-bobolar ruhi-pokiga e'zoz va hurmat odobini, qiyinchiliklarni yengish qobiliyatini qanday kuchaytirish mumkin?). U bu muammoni avval muqaddas qadamjolarini piyoda yurib ziyorat qilish qoidalarini (ongli intizom, qat'iyat va mas'uliyat), so'ngra shaxsda o'z-o'zini tarbiyalash imkoniyatlari, oxirida esa o'zining shaxsiy yondashuvi asosida tahlili. Taqqoslash, baholash va o'z fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishdir[19. 2023:B.386].

Interdistsiplinar integratsiya. Tarixiy yodgorliklar salohiyati faqat bitta fan doirasida emas-davlat normativ-huquqiy hujjatlari, iqtisodiyot falsafasi, sotsiologiya, etika va madaniyatshunoslik kurslari bilan ham bog'lanadi. Sayohatchilar o'rtasida o'zaro tushunish va hamkorlikni yo'lga qo'yish vazifalari hamda tabiiy sharoitda vujudga kelgan chashma-buloqlar, shifobaxsh tabiiy-ma'naviy maskanlarning o'rganilishi ijtimoiy psixologiya, ekologiya va jamoaviy pedagogika fanlari bilan o'zaro kesishadi[20. 2023:B.384]. Bunday integratsiya talabaning bilimni yaxlit ko'rishga o'rgatadi.

Qiyosiy tahlil metodi. Turli turistik va ziyorat maskanlarining, kasb-hunar pirlari ziyoratgohlarining (duradgorlik, temirchilik) inson shaxsiyatida bilim, ko‘nikma hamda qobiliyatlarni sinash, o‘z-o‘zini tarbiyalash xususiyatlarini qiyoslab, talabalar argumentlarni tanqidiy baholash ko‘nikmasini rivojlantiradilar. Bu metod milliy tarix prinsiplari va xalqaro turizm qonuniyatlarini qiyoslashga kengaytirish imkonini beradi[21. 2023:B.386].

Tavsiya etilgan konseptual model joriy etilganidan so‘ng quyidagi ta‘lim natijalariga (learning outcomes) erishish kutiladi:

- Talabalar milliy tarixiy-madaniy merosni va arxeologik dalillarni mazmuniy anglash va mustaqil tahlil qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar;
- Tanqidiy fikrlash va nochiziqli mulohaza yuritish faolligi oshib, dunyoqarash Bloom taksonomiyasining yuqori bosqichlariga ko‘tariladi;
- Axloqiy muammolarni hal qilishda, ongli intizom, kommunikativ ko‘nikmalar va o‘z-o‘zini tarbiyalash mezonlarini belgilashda ma‘naviy argumentlardan foydalanish malakasi shakllanadi;
- Milliy qadriyatlar, imon-e‘tiqod va jamiyat munosabatlari o‘rtasidagi muvozanat chuqurroq anglashiladi;
- Ijtimoiy-gumanitar fanlarga, ziyorat turizmini, pirlar tarixini va o‘lkashunoslikni o‘rganishga bo‘lgan qiziqish va motivatsiya ortadi[22. 2023:B.386].

Xulosa va takliflar

Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, tarixiy obidalar, muqaddas qadamjolar va ziyoratgohlar salohiyati oliy ta‘lim ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimida faqatgina o‘tmish voqealari aks etgan ko‘rgazmali material sifatida emas, balki zamonaviy pedagogik metodlar-germenevtik suhbat, case study, interdistsiplinar integratsiya va qiyosiy tahlil-bilan birgalikda qo‘llanilganda talabaning vatanparvarlik, ma‘naviy-axloqiy va sotsial-kommunikativ kamolotiga bevosita hissa qo‘shadigan faol o‘quv resursiga aylanishi mumkin. Ziyorat turizmi vositasida Alisher Navoiy asarlaridagi komil inson g‘oyalarini, kasb-hunar pirlari an‘analarini va xalq qahramonlari jasoratini o‘rganish talabalarda kamtarlik, sabr-toqat, ongli intizom hamda jismoniy va ma‘naviy qat‘iyatlik xislatlarini shakllantirishning bosh mezonini hisoblanadi.

Quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalarida talabalarining vatanparvarlik tarbiyasini, imon-e‘tiqodini va tarixiy dunyoqarashini oshirish maqsadida madaniy meros obyektlariga va muqaddas qadamjolarga subyektiv jismoniy jasorat talab qiladigan faol (piyoda) ekskursiyalarni amaliy komponent sifatida joriy etish;
2. Mavjud ijtimoiy-gumanitar darsliklar va o‘quv dasturlarida asrlar davomida shakllangan “ziyosat odobi” qoidalarini, milliy urf-odatlar va an‘anaviy hunarmandchilik tarixi poydevorini zamonaviy kundalik hayot, mulotot madaniyati va kasbiy ko‘nikmalar bilan bog‘laydigan keys-topshiriqlar bilan birga kiritish;
3. O‘qituvchilar va murabbiylarning malakasini oshirish dasturlariga tarixiy joylarni, ziyoratgohlarni hamda ularning tabiiy komponentlarini (chashma-buloqlar, shifobaxsh tuproqlar) “ochiq osmon ostidagi darsxona” modelida zamonaviy pedagogik metodlar bilan o‘qitish bo‘yicha maxsus metodik modul kiritish;
4. Talabalar uchun tarixning turli davrlarida yo‘qolib ketgan tarixiy meros, yodgorlik va obidalarini arxeologik dalillar asosida ilmiy tahlil qilishga qaratilgan hamda o‘zbek tilidagi ilmiy sharhlar, raqamli media-qo‘llanmalar va taqdimot loyihalarini birga nashr etish;
5. Kelajakda shunday integrativ o‘qitish modelining, yoshlar ongida nochiziqli tafakkurni shakllantirish va yangi estetik taassurotlar olish samarasini eksperimental tadqiqotlar yordamida empirik tekshirish.

Yakunida ta‘kidlash lozimki, tarixiy obidalar va ziyorat turizmi resurslarini oliy ta‘limga integratsiyalash - bu nafaqat ajdodlar an‘anasini saqlab qolish, balki zamonaviy gumanitar ta‘limning sifatini oshirish va talabani ruhiy-intellektual, kommunikativ hamda chinakam vatanparvar shaxs sifatida kamol toptirishning samarali yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Botirova N.R. The significance of architectural monuments in increasing the effectiveness of history lessons. // European International Journal of Pedagogics. Volume 04, Issue 12, 2024. – P. 105.
2. Botirova N.R. The significance of architectural monuments in increasing the effectiveness of history lessons. // European International Journal of Pedagogics. Volume 04, Issue 12, 2024. – P. 105.

3. Botirova N.R. The significance of architectural monuments in increasing the effectiveness of history lessons. // European International Journal of Pedagogics. Volume 04, Issue 12, 2024. – P. 105.
4. Berdiyeva G. A. Yoshlar tarbiyasida tarixiy-ma'naviy merosning o'rni. // Journal of Fundamental Studies. Volume 1, Issue 10, October 2023. – P. 26.
5. Berdiyeva G. A. Yoshlar tarbiyasida tarixiy-ma'naviy merosning o'rni. // Journal of Fundamental Studies. Volume 1, Issue 10, October 2023. – P. 26-27.
6. Berdiyeva G. A. Yoshlar tarbiyasida tarixiy-ma'naviy merosning o'rni. // Journal of Fundamental Studies. Volume 1, Issue 10, October 2023. – P. 29.
7. Berdiyeva G. A. Yoshlar tarbiyasida tarixiy-ma'naviy merosning o'rni. // Journal of Fundamental Studies. Volume 1, Issue 10, October 2023. – P. 30.
8. Berdiyeva G. A. Yoshlar tarbiyasida tarixiy-ma'naviy merosning o'rni. // Journal of Fundamental Studies. Volume 1, Issue 10, October 2023. – P. 28-30.
9. Berdiyeva G. A. Yoshlar tarbiyasida tarixiy-ma'naviy merosning o'rni. // Journal of Fundamental Studies. Volume 1, Issue 10, October 2023. – P. 29-30.
10. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 383.
11. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 384.
12. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 385.
13. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 383.
14. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 386.
15. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 386.
16. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 383.
17. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 385.
18. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 386.
19. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 386.
20. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 384.
21. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 386.
22. Eshchanova X.X. Ziyorat turizmi asosida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish mexanizmlari. // Муаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. № 1, 2023. – P. 386.